

آسیب‌های جنسی متأثر از رسانه در دوران نوجوانی

مریم کاظمی^۱

مدرسه علمیه ریحانه اصفهان

چکیده

با توجه به خطیر بودن دوره نوجوانی و آسیب‌های جدی که در این دوره نوجوان را تهدید می‌کند، سعی مولف در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای بر این است که آفت‌های جنسی متأثر از رسانه را شناسایی نماید و به بیان آن بپردازد که در این میان، رسانه‌های جمعی از جمله تلویزیون، فضای مجازی و ماهواره بخش وسیع‌تری را به خود اختصاص داده است. در نهایت راهکارهای پیشگیری و درمان آن لحاظ شده است. نتایج بدست آمده از این پژوهش حاکی از اینست که آسیب‌های متعددی در دوران نوجوانی همواره شخص را دنبال می‌کند که در عصر کنونی، آسیب‌های رسانه‌ای و به طور خاص آسیب جنسی، یکی از انواع جدی و خطرآفرین برای این دوران زندگی افراد می‌باشد. انتظار می‌رود راهکارهای ارائه شده، راهگشای عملی برای عوامل تربیتی فرزندان به خصوص در دوران نوجوانی باشد تا جامعه شاهد آسیب‌های سوء کمتری باشد.

کلیدواژه‌ها: آسیب، جنسی، رسانه، نوجوان

^۱. دانش‌پژوه سطح دو، Maryam.kazemi.j@gmail.com

مقدمه

امروزه تحولات اجتماعی، صنعتی و علمی به خصوص در زمینه رسانه‌ها، سنت‌های اصیل و نهادینه شده، خانواده‌ها را به شدت تحت تأثیر خود قرار داده است. گستره عمل این رسانه‌ها نه تنها شامل عرصه‌هایی چون سیاست و اقتصاد، بلکه عقاید و فرهنگ بومی و مذهبی جوامع را نیز دربر گرفته است. از این رو تحول در سبک زندگی، تغییر باورها، جایگزین شدن ضد ارزش‌ها با ارزش‌ها، ارتباط تنگاتنگی با عملکرد رسانه‌ها خواهد داشت.^۱ تمام وسایل ارتباط جمعی دارای جنبه‌های مثبت و منفی هستند و استفاده‌ی نادرست از آن می‌تواند نیروی پویا و کارآمد کشور به ویژه کودکان و نوجوانان را تهدید کند.

نوجوانی را سنی حساس در ایجاد تغییرات سریع فیزیکی، روانشناختی، اجتماعی، فرهنگی و شناختی و نیز گسترش رفتارهای مقابله‌ای و پاسخ به نیازهای محیطی می‌دانند. در این دوره، نوجوان برای اینکه بتواند خود و جایگاه خود را در جامعه و خانواده ثابت کند و برای خود نقش و جایگاهی داشته باشد، ممکن است به رفتارهای پرخطر و کم خطر روی بیاورد.^۲

مؤثرترین راه برای کاهش آسیب‌های اجتماعی نو پدید ناشی از فضای مجازی و رسانه‌های نوین، علاوه بر تصویب قوانین، کسب آموزش‌های تخصصی و امنیتی استفاده از اینترنت و در مجموع، ارتقای سطح سواد رسانه‌ای است. معمولاً وقتی پیامدهای نامناسب انواع رسانه‌ها مانند: برنامه‌های رسانه‌ای غیرمجاز، بازی‌های رایانه‌ای، شبکه‌های ماهواره‌ای برون مرزی و استفاده نابجا از اینترنت، بر جوانان به صورت افست تحصیلی، مشکلات اخلاقی و رفتاری و آسیب‌های اجتماعی آشکار می‌شود، به راه‌های درمانی اندیشیده می‌شود؛ در حالی که بهتر است این گروه را به ابزار نیرومندتری به نام سواد رسانه‌ای مجهز سازیم تا خود به کمک والدین و سایر منابع مفید، فعالانه دست به گزینش‌گری و پالایش بزنند و رژیم مصرف رسانه‌ای خود را تنظیم و کنترل کنند.^۳

پیشینه تحقیق

مطالعات فراوانی در زمینه آسیب‌های رسانه‌ای صورت گرفته است که به بیان برخی از آن‌ها می‌پردازیم.

^۱. عبادی، نقش خانواده در مقابله با آسیب‌های فرهنگی رسانه

^۲. عباسی، بررسی تأثیر استفاده از فضای مجازی و ماهواره بر نوجوانان

^۳. مصطفوی آلاق، آموزش و پرورش و رویارویی با آسیب‌های رسانه‌های نوین

رجائی در یک مطالعه موردی بر روی دانش‌آموزان پسر دبیرستانی در مشهد، به این نتیجه رسید که رفتار انحرافی همسالان، میزان در معرض رسانه‌ها بودن، رفتارهای انحرافی والدین، عدم تأیید رفتارهای انحرافی از طرف همسالان، ارزیابی منفی والدین و ارزیابی منفی معلمان بیشترین مقدار از واریانس رفتار انحرافی نوجوانان را تبیین می‌کند.^۱

از آنجا که در هر عصری شیوه‌ها و روش‌های تربیت و آموزش تا حدی دستخوش تغییر می‌شوند، می‌توان علت اصلی آن را شرایط زمانی و مکانی و البته در دنیای جدید، ظهور و گسترش رسانه‌ها دانست. در پژوهش احسانی، یکی از موثرترین عوامل تربیت در هر جامعه‌ای رسانه می‌باشد که هدف وی بررسی واستقصای ناقصی از عواملی هم چون؛ تعریف رسانه، تعلیم، تربیت، انواع رسانه‌های آموزشی و اهمیت تربیتی رسانه‌ها، تأثیر رسانه‌ها بر تربیت و رشد کودکان و نوجوانان بوده است و همچنین در این مقاله سعی کرده است ضمن نشان دادن نقش رسانه‌ها در تربیت دینی، آسیب‌شناسی رسانه‌ها در تربیت دینی و آثار اجتماعی و فرهنگی آنها را نیز مورد کنکاش قرار دهد و بدین منظور چند نمونه راهکار و پیشنهاد جهت بیرون رفت از آسیب‌های موجود ارائه داده است.^۲

در سال ۱۳۹۶ پژوهشی با عنوان "نقش رسانه جمعی (تلویزیون) در آموزش مذهبی کودکان" صورت گرفته است و بنابر اینکه قدرت پردازش و تجزیه و تحلیل درست اطلاعات و اخبار دریافتی، در کودکان کمتر از گروه بزرگسالان است و رسانه‌های جمعی می‌توانند ابزار مناسبی برای انتقال محتوای دینی به مخاطبان باشند به طور موردی به نقش رسانه جمعی تلویزیون در آموزش مذهبی کودکان (دانش‌آموزان دختر و پسر ۱۲-۸ سال) از منطقه ۷ آموزش و پرورش استان تهران پرداخته است. نتایج بدست آمده حاکی از اینست که آموزش مستقیم از تلویزیون در امر یادگیری موثر است، آموزش و پرورش با رسانه تلویزیون در ارتباط است، و تلویزیون به عنوان یک وسیله آموزش غیررسمی جایگاه ویژه‌ای دارد. این نتایج با نتایج دیگر تحقیقات مشابه نیز همخوانی کاملی دارد.^۳

امیری و موسوی با بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه‌ی اسلامی و با توجه به آموزه‌های اسلامی، راهکارهایی برای رفع این آسیب‌ها ارائه کرده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد آسیب ناشی از تمام عوامل آسیب‌زا، بالاتر از سطح متوسط است؛ همچنین خلأ عاطفی در خانواده را برای تربیت آسیب‌زا می‌شمارند و معتقدند این عامل بر تشدید آسیب‌های ناشی از فضای مجازی تأثیرگذار است.^۴

۱. رجائی، نقش خانواده، مدرسه، همسالان و رسانه‌های گروهی در رفتارهای انحرافی نوجوانان پسر

۲. احسانی، حمیده، نقش و تأثیر رسانه‌ها در تربیت اجتماعی و دینی کودکان، نوجوانان، جوانان و خانواده

۳. کریمی، قویمی، نقش رسانه جمعی (تلویزیون) در آموزش مذهبی کودکان

۴. امیری، موسوی، بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه‌ی اسلامی

مفهوم شناسی

آسیب

آسیب و انحراف و یا کجروی مفاهیمی مشابه و معادل هستند. مفهوم مشترکی که در این دو واژه می‌توان یافت عبارت است از عدم التزام به آن چه باید باشد. بنابراین، عدم التزام عملی به هنجارهای مورد قبول جامعه، آسیب شناخته می‌شود. همین بیان خود در برگیرنده دو قلمرو است. هنجارهای مورد قبول جامعه خود شکل مطلوب و «باید» به خود می‌گیرد. بنابراین، آسیب‌شناسی به معنای آن است که در عمل «بایدها» چه میزان رعایت نگردیده است.^۱

تربیت

"تربیت"، به معنی «پروردن، پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن» و نیز به معنی «پرورش بدن به وسیله انواع ورزش» است. تربیت به معنای عام، پروراندن هرچیزی است به گونه‌ای که شایسته آن است و این معنا جمادات، گیاهان، حیوانات و انسان‌ها را شامل شده و نیز در مورد پرورش جسم و روح به کار می‌رود.^۲

تربیت جنسی

تربیت جنسی یعنی فراهم سازی زمینه‌های رشد و پرورش غریزه جنسی؛ به گونه‌ای که هم «عفت جنسی» و هم «سلامت جنسی» حاصل شود.^۳

رسانه

"رسانه" از نظر لغوی وسیله رساندن می‌باشد.^۴ رسانه به معنای عام و فراگیر، ابزار ذخیره و انتقال پیام است. در اصطلاح دقیق‌تر علمی و حرفه‌ای، رسانه، وسیله انتقال اطلاعات، عقاید، افکار و ایده‌های فرد و جامعه است. رسانه‌های جمعی، از مطبوعات گرفته تا تلگراف، تلفن، رادیو، اینترنت و تلویزیون، نوعی رسانه است. رسانه، نوعی فناوری است که با نمادها سر و کار دارد. رسانه، یک ماشین بلکه یک فناوری است برای اطلاع‌رسانی، ضبط کردن، اشتراک در نمادها و توزیع آن‌ها که معمولاً محدود به حواس خاص و همراه با نوعی شکل‌گیری اطلاعات نظیر چاپ و انواع طراحی ضبط صوت، تلویزیون و غیره است.^۵

۱. واحد تحقیقات موسسه فرهنگی هنری جام طهور، دایره المعارف طهور اصول عقاید، ص ۱۵۸۶۱

۲. امین‌زاده، فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۹

۳. جمعی از نویسندگان، فصلنامه علمی تخصصی پاسخ به شبهات، ص ۱۱۶

۴. لغت‌نامه دهخدا

۵. افشار، رسانه ملی و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب، ص ۳۱

نوجوان

از نظر لغت، "نوجوان" چنین تعریف شده است: «پسر یا مردی که هنوز خطش ندمیده باشد، پسری که تازه پا به مرحله جوانی گذاشته، شاب، حدیث السن».^۱

نوجوانی دوره حد فاصل میان کودکی و بزرگ سالی است. حدود و همچنین طول مدت آن، چندان مشخص نیست و بسته به افراد و جوامع گوناگون متغیر است.^۲

۱. دوره نوجوانی

نوجوانی دوره خاصی از زندگی است که در جامعه ما در مقایسه با دوره کودکی و جوانی، کمتر به آن توجه می‌شود. استقلال طلبی، پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی، کنجکاوی هدفمند، اصرار بر کشف فوری مجهولات و طرح سؤالات پی در پی از ویژگی‌های شاخص این گروه سنی است.^۳

دوره نوجوانی چندین سال، دوازده تا تقریباً هجده الی ۲۱ سالگی، به درازا می‌کشد. منظور از نوجوانی، رشد از نظر جنبه‌های زیستی، روانی، عاطفی و اجتماعی است.

مفهوم نوجوانی همواره با «بلوغ» در آمیخته است. منظور از بلوغ، رشد و بلوغ در همه جنبه‌ها، اعم از فیزیکی، عقلی و اجتماعی است. نوجوانی، دوره‌ای حد فاصل کودکی و بزرگسالی است که حدود و نیز طول مدت آن، چندان مشخص نیست و بسته به افراد و جوامع گوناگون، متغیر است. آغاز آن را که با بلوغ همراه است، با قاطعیت بیشتری می‌توان تعیین کرد. طول مدت نوجوانی در جوامع گوناگون، یکسان نیست. دوره نوجوانی، هم از نظر نوجوان و هم از نظر والدین از قدیم، دورانی دشوارتر از سال‌های کودکی، قلمداد شده است.

۱.۱. ویژگی‌های دوره نوجوانی

نوجوانی، دوره گذار از کودکی به بزرگسالی است که تغییرات آن در همه زمینه‌ها بروز می‌یابد؛ نوجوان رفتارهای کودکانه را به تدریج از دست می‌دهد، خواهان استقلال است، می‌خواهد همه چیز را تجربه کند، افکار انقلابی دارد، طغیانگر است، تمایل به تنهایی دارد، رابطه با هم سالان برای او بسیاری ارزشمند است.

نوجوانی، دوره‌ای از زندگی فرد، میان پایان کودکی و آغاز بزرگسالی است. این دوره با تغییرات فیزیولوژیک شناخته می‌شود که در فرد روی می‌دهد. این تغییرات با بسیاری از حالات عاطفی و رفتاری در فرد همراه است. در مدت چند سال، بدن کودک دبستانی، به بزرگ سالی بالغ تغییر شکل می‌یابد و همین

^۱. لغت‌نامه دهخدا

^۲. محمدی، کودکان و نوجوانان در قیام عاشورا، ص ۱۶

^۳. بیستونی، محمد، تفسیر نوجوان، ج ۱۸، ص ۸

نامناسب توسط والدین در خانه شده است. اگر خانواده‌ها به اثرات تخریبی این رسانه‌ها بر روان فرزندان خود آگاه شوند، حتماً وسایل مناسب‌تری به جای استفاده از ماهواره بر می‌گزینند.^۱

همچنین اسلام برای مقابله با انحرافات جنسی، راهکارهای مناسبی را ارائه کرده است که روش‌های کاربردی آن در پیشگیری عبارت‌اند از:

۱. خردورزی

یکی از راه‌های مهار احساسات و تعدیل غریزه جنسی، استفاده از نیروی خرد و عقل است. کسی که عقل را راهنمای خود قرار دهد، لذت آنی را بر لذت دائمی ترجیح نمی‌دهد و عنان نفس سرکش را در دست می‌گیرد و با در نظر گرفتن مفاسد و نتایج شهوت رانی و بی بندوباری، از پیروی بی قید و شرط تمایلات نفسانی پرهیز می‌کند. البته باید اذعان کرد که عقل ضعیف و ناتوان هرگز قادر نیست احساسات تند و سرکش دوران جوانی را مهار کند. متأسفانه به دلیل نیرومندی غریزه جنسی در جوان از یک سو و نارسایی عقل در ایام بحرانی بلوغ از سوی دیگر، این چراغ هدایت، کم فروغ می‌گردد و کارایی خود را از دست می‌دهد. در این شرایط باید از احساسات مذهبی که ریشه در سرشت آدمی دارد، بهره جست.

۲. خدامحوری

همان طوری که گذشت، در هنگامه بحران بلوغ و فشار غریزه جنسی، عقل به تنهایی قادر به کنترل شهوت نیست. در این شرایط به سلاحی بُرنده‌تر نیاز است و آن، تقوا و عشق به پروردگار و در یک کلمه خدامحوری است. با رعایت تقوا، نه تنها انسان از محیط گناه‌آلود و شهوت‌انگیز دوری می‌گزیند، بلکه برای او چنان مصونیتی ایجاد می‌شود که حتی با ورود به ورطه گناه می‌تواند خود را حفظ کند.

قرآن مجید پرهیزکاران را کسانی می‌داند که بعد از قرار گرفتن در معرض حملات شیطان، با سلاح تقوا از خود دفاع می‌کنند؛ آن‌جا که می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ» «در حقیقت کسانی که از خدا پروا دارند، چون وسوسه‌ای از جانب شیطان به ایشان رسد، خدا را به یاد آورند و به ناگاه بینا شوند.»^۲

حضرت یوسف^۷ در عنفوان جوانی در حالی که زمینه گناه از جهات مختلف برای او فراهم شده بود، با استفاده از این قدرت معنوی یعنی تقوا و پرهیزکاری خود را از آلوده شدن به گناه حفظ کرد. در مکتب اسلام، برای رام کردن غرایز و تعدیل تمایلات نفسانی، عقل، علم، تربیت، حیای اجتماعی، نظارت ملی، قوانین کیفری و خلاصه کلیه عوامل مؤثر، مورد کمال توجه قرار گرفته و درباره هریک از آن خداوند متعال به وسیله مقررات دینی، پسران و دختران را در حیطه شرع محدود می‌کند و از طغیان غریزه باز می‌دارد.

^۱ . شاه محمدپور، چگونه فرزندان متعادلی در دوران بلوغ داشته باشیم؟، ص ۱۸۷-۱۹۲

^۲ . اعراف، ۲۰۱

اسلام برای مهار غرایز، برنامه های منظمی را ارائه کرده است که مهم ترین آن ها، ارتباط خلق و خالق یعنی نماز و روزه است.

۳. رعایت اصل مهم حیا و عفت در محیط خانه

مراعات اصل مهم حیا در کلیه شئون زندگی خانوادگی از سوی پدر و مادر، در پیشگیری از انحراف جنسی نوجوانان و جوانان مؤثر است. محیط خانواده نباید زمینه تحریک و هیجان میل جنسی را فراهم کند. اسلام در برنامه تربیتی خود به منظور برچیدن زمینه فساد و انحراف جنسی در فرزندان، تمهیداتی اندیشیده است که به برخی از آن ها اشاره می شود:

• اجازه گرفتن برای ورود

غریزه جنسی یکی از مهم ترین فطریات کودک است ولی به نظر دانشمندان، در دوران ۶ تا ۱۲ سالگی، غریزه جنسی به صورت اختفا وجود دارد و بسان آتشی در زیر خاکستر پنهان شده است. پس ساده اندیشی است که کسی گمان کند کودکان از مسائل جنسی سر در نمی آورند. برای این که غریزه جنسی قبل از بلوغ در حال خمود بماند، قرآن مجید به یک نکته دقیق و ظریف اشاره می کند و آن اجازه گرفتن فرزندان به هنگام ورود به خلوتگاه پدران و مادران است؛ آن جا که می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، باید خدمت کاران و کودکان شما که به حد بلوغ نرسیده اند، برای ورود به اتاق شما در سه وقت اجازه بگیرند: قبل از نماز فجر و در نیم روز، هنگامی که لباس های معمولی خود را بیرون می آورید و بعد از نماز عشا؛ این سه وقتِ خصوصی برای شما است.»^۱

• جداسازی محل خواب

براساس روایات معصومین، محل خواب کودکان در شرایط خاص سنی باید مستقل باشد تا از راه تماس بدنی، موجبات تهییج غریزه جنسی فراهم نشود. پیامبر^۹ می فرماید: «اگر فرزندان شما به هفت سالگی رسیدند خواب گاه آن ها را از یکدیگر جدا کنید.»^۲

• محدود کردن تماس بدنی با کودکان

تماس های بدنی _ هرچند خفیف باشد _ هیجان جنسی را بر می انگیزاند. از این رو توصیه شده است مرد نامحرم یا پسر بچه، دختر بچه شش ساله را نبوسد و او را در بغل نگیرد و زن نامحرم پسر بچه ای را که از هفت سالگی گذشته است، نبوسد و توصیه شده است والدین، لب های فرزند خود را (جز در سنین خردسالی) نبوسند.

^۱. نور، ۵۸

^۲. کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۴۱

• دور نگاه داشتن کودکان از مناظر مهیج

اسلام به پدران و مادران توصیه می‌کند فرزندان خود را از دیدن مناظر شهوت انگیز و مناسبات زناشویی، که عامل مؤثری برای بیدار کردن غریزه جنسی است، دور نگاه دارند.

۴. دقت در دوست یابی

همان‌طوری که گذشت، یکی از عوامل انحرافات جنسی در بین جوانان و نوجوانان، رفاقت با افراد آلوده است. بدیهی است که برای پیش‌گیری از وقوع انحرافات جنسی باید در انتخاب دوست دقت کافی صورت گیرد. دوستی جوانان با دوستی کودکان و بزرگسالان تفاوت فاحش دارد.

۵. کنترل غریزه جنسی

به اعتقاد کارشناسان، بهترین و کم هزینه‌ترین درمان، پیشگیری است. این قاعده در امراض جسمی و روحی، جاری و ساری است. برای غلبه بر غریزه جنسی، جوان باید از ابتدای بلوغ، خواسته‌های نفسانی خویش را با نیروی ایمان و عقل و وجدان مهار کند، زیرا اگر از اول، غرایز، خودسر و لجام گسیخته بار آیند و انحراف جنسی به صورت عادت درآید، راه اصلاح و درمان مشکل خواهد شد.^۱

نتیجه‌گیری

یکی از مسائلی که در جامعه کنونی باعث بروز آسیب‌های جنسی گردیده است، مسائل مربوط به رسانه‌ها می‌باشد. انتقال فرهنگ و اندیشه‌های غربی به کشورهای اسلامی، فرهنگ این جوامع را در معرض تغییر ارزش‌ها و الگوهای رفتاری قرار داده است به طوری که این کشورها را با آسیب‌ها و معضلات بسیاری مواجه نموده است. مساله جنسی در جایی تبدیل به آسیب می‌شود و زندگی انسان را مختل می‌کند و آرامش فرد را می‌گیرد، که نیاز به بررسی دارد چرا که حل این معضلات باعث داشتن جامعه‌ای سالم می‌باشد.

در این زمینه، بررسی رفتارهای جنسی ضروری به نظر می‌رسد و اهتمام این تحقیق نیز مبنی بر شناسایی و ارائه راهکارهایی برای جلوگیری و مبارزه با آسیب‌های جنسی ناشی از رسانه است. متولیان تربیت فرزند از جمله والدین و مربیان آموزشی می‌توانند راهکارهای ارائه شده را سرلوحه تربیت متربی مخصوصا در حیطه استفاده از رسانه‌های جمعی، قرار دهند تا آسیب‌های ناشی از رسانه کاهش و حتی از آن جلوگیری به عمل آید.

^۱ . مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، دانستنی‌های جوانان ۲، ص ۷۶۶-۷۷۲

منابع

- احسانی، حمیده، نقش و تاثیر رسانه‌ها در تربیت اجتماعی و دینی کودکان، نوجوانان، جوانان و خانواده، مجله نخبگان علوم و مهندسی، دی ۱۳۹۶، ش ۹.
- افشار، اباذر، رسانه ملی و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳ ه.ش.
- امیری، مجید؛ موسوی، ستاره؛ بررسی نقش عوامل خانوادگی در تشدید آسیب‌های فضای مجازی در جامعه‌ی اسلامی، مجله اخلاق، زمستان ۱۳۹۶، ش ۲۸.
- امین‌زاده، محمدرضا، فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: موسسه در راه حق، ۱۳۷۶ ه.ش.
- بافکار، حسین، کارمند صالح: ویژه کارمند، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴ ه.ش.
- بیستونی، محمد، تفسیر نوجوان: برگرفته از تفسیر نمونه، قم: بیان جوان، ۱۳۸۶ ه.ش.
- جمالی، مصطفی، دین، مدرنیته و اصلاحات، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴ ه.ش.
- جمعی از نویسندگان، فصلنامه علمی تخصصی پاسخ به شبهات، قم: مرکز مطالعات و پاسخگویی به شبهات حوزه‌های علمیه، ۱۳۹۸ ه.ش.
- رجائی، علی‌رضا، نقش خانواده، مدرسه، همسالان و رسانه‌های گروهی در رفتارهای انحرافی نوجوانان پسر، مجله دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، بهار و تابستان ۱۳۸۱، ش ۱۱ و ۱۲.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، قرآن و تربیت اجتماعی کودک، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۵ ه.ش.
- سیفی دیوکلانی، معصومه، تربیت اخلاقی مخاطب، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳ ه.ش.
- شاه محمدپور، صمد، چگونه فرزندان متعادلی در دوران بلوغ داشته باشیم؟ قم: نشر میراث انبیاء(ع)، ۱۳۹۵.

شریفی، فاطمه، گذری بر شیوه‌های تبلیغی پیامبران اولوالعزم در قرآن، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴ه.ش.

صادقی، محمود، احکام شبکه‌های اجتماعی، قم: نشر معروف، ۱۳۹۵ه.ش.

عبادی، زهرا، نقش خانواده در مقابله با آسیب‌های فرهنگی رسانه، مجله سلمی، بهار ۱۳۹۹، ش ۱۱.

کریمی، حمید، قویمی، فاطمه، نقش رسانه جمعی (تلویزیون) در آموزش مذهبی کودکان (مطالعه موردی: دانش‌آموزان ۱۲-۸ سال منطقه ۷ آموزش و پرورش استان تهران)، مجله پژوهش ملل، تیر ۱۳۹۶، دوره دوم - ش ۱۹.

محمدی، عبدالله، کودکان و نوجوانان در قیام عاشورا (رهیافتی بر برنامه‌سازی در رسانه ملی)، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۲ه.ش.

مدرسی حجازی، سیدمحمدطاهر، ارمغان تربیت (ارمغان ۳)، مشهد: انتشارات ولایت، ۱۳۹۴ه.ش.

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، دانستنی‌های جوانان ۲، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۳۸۸ه.ش.

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، مدیریت مباحث ویژه و کاربردی، اصفهان: نشر دیجیتالی اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۱ه.ش.

مصطفوی آلانق، مهدی، آموزش و پرورش و رویارویی با آسیب‌های رسانه‌های نوین، مجله ره آورد نور، پاییز ۱۳۹۴، ش ۵۲ عباسی، مریم، بررسی تاثیر استفاده از فضای مجازی و ماهواره بر نوجوانان، اولین کنفرانس بین المللی ظرفیت شناسی و تاثیر گذاری فضای مجازی در ارتقای آموزش های دینی، ۱۳۹۶.

نحوی، سیف‌الله، نقش خانواده در پیشگیری از انحرافات، قم: سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقرالعلوم (ع)، انتشارات نورالسجاد، ۱۳۸۸ه.ش.

واحد تحقیقات موسسه فرهنگی هنری جام طهور، دایره المعارف طهور اصول عقاید، اصفهان: نشر دیجیتالی اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۵ه.ش.

وظیفه‌مند، رضا، فرزند یک امانت است، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱ه.ش.